

APIE VIENĄ KIRČIO NEATITRAUKIMO ATVEJĮ ŠIAURĖS VAKARŲ
 DŪNINIKŲ IR PIETVAKARIŲ DOUNINIKŲ TARMĖSE

B. ROKAITĖ ir V. VITKAUSKAS

Apie žemaičių tarmių kirčio atitraukimą, to atitraukimo pobūdį ir svyravimus daug rašyta; jau seniai išvestos gana tikslios kirčio atitraukimo izoglosos¹. Tačiau toliau tiriant tarmes pagal Lietuvių kalbos atlaso programą, randama iki šiol dar nepastebėtų, neužfiksuotų kirčio atitraukimo ar neatitraukimo atvejų. Apie vieną tam tikros dalies žemaičių kirčio neatitraukimo atvejį čia ir norima pakalbėti.

Judrėnų, Veiviržėnų, Rietavo, Švėkšnos apylinkių tarmės, kaip žinoma, priklauso visuotinio kirčio atitraukimo zonai: jose kirtis paprastai atitraukiamas tiek iš trumpos, tiek ir iš tvirtagalės galūnės. Tačiau pastaraisiais metais tiriant tas tarmes, buvo pastebėta, kad jose kirtis neatitraukiamas dviskiemeniuose žodžiuose iš trumpos galūnės į ilgą šaknį. Pvz.: *e'tė* (*a dār vės e'tė mal'udā'ms²*), *la.ukòs* (*ví'tā'uc* [toks upelis] *bíeg pa.r tòs la.ukòs*), *ma'r'tė* (*mė'sūos ma'r'tė na-d'ud*) – Judrėnai, Jociū km.; *nade'r'lė* *leisà*, *ma'sòs* (*i'sėdiejā'u ma'sòs ā'us'tė*), *me'rgà* (*dėktē me'rgà bō.va navėspruotė*), *šė.ltà truobà* (*šė.ltà truobà-siedō žėimūoms trūobūo*), *š'veisà* (*ē't reiv'jōuta š'veisà*, *mac'ā'u*) – Judrėnai, Lelėnū km.; *o'ntrà dēinà* (*o'ntrà dēinà kā'p nīer nōmēi*), *k'ā.ulēs* (*k'ā.ulēs dā' ēzdvasi'n'sē*), *pē.lnà* (*pē.lnà šōl'ē'ne vó'n'dē'nc*), *žmuogòs* (*pasē.merē žmuogòs tē'p stā'gē*) – Veiviržėnai, Upitėnū km.; *ga.lvà* (*apsē.sok ga.lvà sō tā's klā.usenē's*), *k'ā.us'òs* (*žō.ncū'n k'ā.us'òs sōri'nks*), *ki'mbòs* (*tās i' tūoks ki'mbòs*, *jōuc*), *mi'nkštà* (*mi'nkštà me'sē.kē bō.va*), *stō.ngàs* (*stō.ngàs* [ienas] *nup'jā'us'tē ē palē'da*), *žō.n'cēs* (*aš tūoks bōvā'u kā'p žō.n'cēs*), *žmuogòs* (*važē'va žmuogòs sō š'ā.udū'n vēžēmō*) – Rietavas, Kadagynū km. (nors čia šiuo atveju keletą kartų teko girdėti ir atitraukiant kirtį, pvz.: *glōudē'nc i' ē'lks*, *lėiš'tė lėiž ó.nc*); *ka.lbà* (*ta i'r vīejō ka.lbà*), *s'lē.nkš'č'òs* (*pa.r s'lē.nkš'č'òs kī'k āš p'ri'sežā'rg'ūojō*), *va'kòs* (*pa.r va'kòs gavā'u lējūos nu' tieva*) – Švėkšna, Skomantū km.; *da'rbòs* (*da'rbòs vī'rs ba gā'la*), *ma'sà* (*sanō'm žmūogū' ma'sà nās'vā'k*), *pē.l'nē* (*p'ri'skī'd pē.l'nē lā.ukā' vēštā'l'ō*), *pur'òs*

¹ „Archivum Philologicum“, t. 4, Kaunas, 1933, p. 33; V. Grinaveckis, Šiaurės vakarų dūnininkų kirtis, LKK, t. 1, Vilnius, 1957, p. 109; Kirčio atitraukimas ir nukėlimas lietuvių kalbos tarmėse, LKK, t. 4, 1961, p. 117–119.

² Pavyzdžiai su sakiniais duodami tam, kad geriau išryškėtų kirčio atitraukimo ir neatitraukimo visa sistema šiose tarmėse. Ženklu (') žymimas priebalsio minkštumas.

(*pu'ròs kò'r siesę – šlā'pēs dē'rvas*), *sta'gò*, *šę.r'dēs* (*sta'gò mēre, rāsę šę.r'dēs anò'm p'l'i'sa*) – Švėkšna, Būdviėčių km.

Panašus reiškinyis užrašytas ir visuotinio kirčio atitraukimo zonos piečiau-sioje Pajūrio (Šilalės raj.) tarmėje. Ten kirčio atitraukimo iš trumpos galūnės į ilgą dviskiemenio žodžio šaknį nepastebėta (pvz.: *ka.lbā ē't*, *ka gērā ē'sas*; *tuorā stēprā eš mī'to*), nors iš ilgos galūnės į bet kokią šaknį ir iš trumpos galūnės į trumpą šaknį kirtis atitraukiamas gana dažnai (pvz.: *āš pātē padarisūt*; *žāl'uos mē'suos pōsę kēlūograma dā'vę*).

Daugiaskiemeniams žodžiams minėtasis dėsnis negalioja: šiuose žodžiuose kirtis iš trumpos galūnės į ilgą šaknį visada atitraukiamas. Pvz.: *jāunī's'tē* (*jāunī's'tē nīeka navā'z*), *krū'mal'òs* (*sma'kstā'u kār'vę puo tòs krū'mal'òs*) – Švėkšna, Būdviėčių km.; *įterokò* (*kò'n āš ešvēr'so tūok'ò māžò pap'jūovēs įterokò*), *kār'vėkēs* (*vē'do kār'vėkēs gānīeų sī'k'ò*) – Judrėnai, Lelėnų km.; *brō.nges'nē* (*sošēlā'kē vēsē, lā'ukę kò.l brō.nges'nē [javai] bū's*) – Veiviržėnai, Upitėnų km.; *mē.l'ž'ūonēs* (*tūoks ka.imī'nc ī'r mē.l'ž'ūonēs*), *žę.r'n'okòs* (*ānā vē'rp e vēs kò'nd tòs žę.r'n'okòs*) – Rietavas, Kadagynų km.

Tai kaip paaiškinti, kad minėtose tarmėse kirtis iš trumpos galūnės neatitraukiamas tiksliai į ilgą dviskiemenių žodžių šaknį?

Galima būtų manyti, kad čia yra vienas iš visuotinio kirčio atitraukimo zonos pakraštinių tarmių svyravimų. Įvairių kirčio atitraukimo nedėsningumų pasitaiko šiaurės vakarų dūnininkų pietiniuose pakraščiuose³, pietinėje Kuršėnų dalyje⁴; taip pat kirčio atitraukimo nedėsningumų pastebėta į pietus nuo Užvenčio. Tačiau čia kirčio atitraukimo svyravimai (ypač apie Kuršėnus, Šaukėnus, Užventį) liečia daugiaskiemenius žodžius, ir jokiū būdu kirtis nepaliekamas trumpose galūnėse, o aukščiau minėtu atveju kirtis neatitraukiamas tik dviskiemeniuose žodžiuose (turinčiuose ilgą šaknį) ir — iš trumpos galūnės.

Taigi nors visuotinio kirčio atitraukimo zonai nepriklausančios tarmės galėjo turėti tam tikros įtakos aprašomųjų tarmių kirčiui išlikti galūnėje, vis dėlto gali būti ir kitų to reiškinio priežasčių, juo labiau, kad kirčio neatitraukimo iš trumpos galūnės į dviskiemenio žodžio ilgą šaknį plotas yra gana nemažas ir gerokai nutolęs į šiaurės vakarus nuo kirčio atitraukimo ribos.

Viena iš tokių priežasčių, atrodo, gali būti prieškirtnių dvigarsių pirmojo sando pailginimas minėtose tarmėse⁵. Pvz.: *ge.ltūona*, *la.ukā'les*, *pa.r_pēc'òs*, *pra.usī's*, *žę.l'vė.tēs* (Judrėnai), *ata.ugi'n'tę*, *sotru.m'pieję*, *sprō.n'dē'les*, *va.ik'òkā'* (Švėkšna), *ga'lviojā'u*, *ka.rtò.ma*, *la.ukā'ms*, *napsoga.lvūos*, *pę.rkā'u*, *šę.r'gē'ms* (Veiviržėnai). Panašiai ilginama ir prie visuotinio kirčio atitraukimo ribos esančioje Pajūrio tarmėje (pvz.: *b'ja.urī'bę*, *ka.l'vī's'tę*, *ma.r'tē'lę*), ir visai kirčio neatitraukiančioje Vainuto tarmėje (pvz.: *a.lgā*, *pa.r_nògara*, *ža.n'ciena*). Šitas

³ V. Grinaveckis, Šiaurės vakarų dūnininkų tarmių fonetinės ypatybės ir jų raida, „Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai“, t. 11, 1960, p. 46.

⁴ Vyt. Vitkauskas, Kuršėnų tarmės kirtis ir priegaidė, LKK, t. 3, Vilnius, 1960, p. 64.

⁵ Ilgi prieškirtniniai balsiai tarmėje išlieka ilgi, o šiuo atveju jie dar šiek tiek, rodos, yra ilgesni.

prieškirtinių skiemenų dvigarsio sando pailginimas, įvykęs, matyt, prieš kirčio atitraukimą (tai rodo toks pat pailginimas Šilutės r. Saūgų ir Ramūčių tarmėse, plg., *dra'ugùs, me'rgà, sa'ugàs, va'ikù*, ir kirčio visiškai neatitraukiančioje Vainuto tarmėje), tikriausiai, dėl pokirtinių ir prieškirtinių skiemenų ilgumo suvienodinimo, ir galėjo lemti kirčio iš dviskiemenių žodžių trumpos galūnės neatitraukimą.

Svėkšnos, Judrėnų, Veiviržėnų tarmės, vėliausiai gavusios kirčio atitraukimo impulsą ir jau turėdamos pailgintą prieškirtinį skiemenį, ir pasitenkino tik tuo pailginimu.

Tuo būdu šitas kirčio neatitraukimo atvejis pietvakarių žemaičių tarmėse rodytų, kad tarmės, be bendrų kirčio atitraukimo ar neatitraukimo dėsnų, turi kirčio atitraukimo dėsningumų, būdingų tik vienai kuriai tarmei ar tarmių grupei.

ОБ ОДНОМ СЛУЧАЕ СОХРАНЕНИЯ УДАРЕНИЯ В КОНЦЕ СЛОВА В ГОВОРАХ СЕВЕРО-ЗАПАДНЫХ ДУНИНИНКОВ И ЮГО-ЗАПАДНЫХ ДОУНИНИНКОВ

Б. РОКАЙТЕ и В. ВИТКАУСКАС

Резюме

В жемайтских говорах окрестностей Юдренай, Вейвирженай, Ретавас, Швекшна, входящих в зону всеобщей оттяжки ударения, в двусложных словах ударение не оттягивается с краткого окончания на долгий корень. В статье предполагается, что одной из основных причин, определивших данный случай, можно считать удлинение гласного звука в предударном слоге.